

הציווי בין מוסרי לדתי

הציווי א-לוהי ניתן כבר לאדם הראשון, אולם הציוויים הבסיסיים בהם מחויבת כל האנושות מיוחסים לבני נח. בדפים הבאים נבחן את משמעות קדימותו של הציווי הא-להי לאדם. נבחן את היחס שבין ציווי דתי למוסר טבעי - מה קדם למה? ומהי ההתפתחות המוסרית התרבותית הנכונה - איזה ציוויים קדמו, כלומר איזה ציוויים עומדים בתשתית החובות המוסריות והדתיות של האדם?

1. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף נו עמוד א

תנו רבנן: שבע מצות נצטוו בני נח: דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, ואבר מן החי.

מנהגי מילי (מהיכן לומדים זאת?) - אמר רבי יוחנן: דאמר קרא (שאמר הפסוק): (בראשית ב') ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל. - ויצו - אלו הדינין, וכן הוא אומר (בראשית י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו'. ה' - זו ברכת השם, וכן הוא אומר (ויקרא כ"ד) ונקב שם ה' מות יומת. אלהים - זו עבודה זרה, וכן הוא אומר (שמות כ') לא יהיה לך אלהים אחרים. על האדם - זו שפיכות דמים, וכן הוא אומר (בראשית ט') שפך דם האדם וגו'. לאמר - זו גילוי עריות, וכן הוא אומר (ירמיהו ג') לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר. מכל עץ הגן - ולא גזל, אכל תאכל ולא אבר מן החי.

כי אתא רבי יצחק (כאשר בא רבי יצחק) - רבי יצחק היה מן ה'נחותי' חכמים שהעבירו מסורות בין א"י ובבל) תני איפכא (שנה הפוך): ויצו - זו עבודה זרה, אלהים זו דינין.

בשלמא (בשלום) כלומר אני יכול להבין מדוע (אלהים זו דינין - דכתיב (שמות כ"ב) ונקרב בעל הבית אל האלהים. אלא (אני יכול להבין מדוע): ויצו זו עבודה זרה:

מאי משמע (מה המשמעות) - רב חסדא רב יצחק בר אבדימי; חד אמר: (שמות ל"ב) סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם וגו'. וחד אמר (הושע ה') עשוק אפרים רצוץ משפט כי הואיל הלך אחרי צו.

בראשית פרק יח פסוק יט

כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושפרו דרך ידו לעשות צדקה ומשפט למען הביא ידו על אברהם את אשר דבר עליו:

ויקרא פרק כד פסוק טו

ואל בני ישראל תדבר לאמר איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו: ונקב שם ידו מות יומת רגום רגמו בו כל העדה כגר פאזרח בנקבו שם יומת:

שמות פרק כ פסוק ב

אנכי ידו אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני:

בראשית פרק ט פסוק ה

ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם: שפך דם האדם באדם דמו שפך כי בצלם אלהים עשה את האדם:

ירמיהו פרק ג פסוק א

לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלוא חנוף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ידו:

שמות פרק כב פסוק ז

אם לא ימצא הגנב בעל הבית אל האלהים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו: על כל דבר פשע על שור על חמור על שיה על שלמה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים גבא דבר שגיהם אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו: ס

שמות פרק לב פסוק ז

וידבר ידו אל משה לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים: סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם עגל

הושע פרק ה פסוק יא

עֲשׂוּק אֶפְרַיִם רְצוּץ מִשְׁפָּט כִּי הוֹאִיל הֶלֶךְ אַחֲרַי צוֹ:

- מה מוזר במקור אותו מביאה הגמרא לשבע מצוות בני נח?
- מה ההבדל העקרוני בין המסורת שמביא רבי יצחק מא"י לבין דברי רבי יוחנן? (ר' יוחנן חי גם הוא בא"י.)

2. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף נו עמוד ב

- דינין (שהמשנה מתנה כאחת ממצוות בני נח), בני נח איפקוד (נצטוו)? – והתניא (והרי שנינו): עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן: דינין, ושבת, וכיבוד אב, ואם. דינין – דכתיב (שמות ט"ו) שם שם לו חק ומשפט, שבת וכיבוד אב ואם – דכתיב (דברים ה') כאשר צוך ה' אלהיך, ואמר רב יהודה: כאשר צוך – במרה. ...
- אמר רב אחא בר יעקב: לא נצרכה (הציווי החוזר במרה נועד רק) אלא להושיב בית דין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. – והא (וזה) בני נח לא איפקוד? – והתניא (והרי שנינו): כשם שנצטוו ישראל להושיב בתי דינין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר – כך נצטוו בני נח להושיב בתי דינין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר! – אלא אמר רבא: האי תנא (מי ששנה את 'עשר מצוות וכו'...) – תנא דבי מנשה הוא, דמפיק (שמוציא) ד"ך ועייל (ומביא) ס"ך.
- דתנא דבי מנשה: שבע מצוות נצטוו בני נח: עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים, גזל, ואבר מן החי, סירוס, וכלאים.
- רבי יהודה אומר: אדם הראשון לא נצטווה אלא על עבודה זרה בלבד, שנאמר ויצו ה' אלהים על האדם. רבי יהודה בן בתירה אומר: אף על ברכת השם, ויש אומרים: אף על הדינים. כמאן אזלא הא דאמר רב יהודה אמר רב: אלהים אני – לא תקללני, אלהים אני – לא תמירוני, אלהים אני – יהא מוראי עליכם. כמאן – כיש אומרים.
- מה משמעות התוספת של המצוות במרה? בדקו מתי היו בני ישראל במרה (שמות טו).
 - השוו את שבע המצוות בני נח שנמנו במקור 1 לשבע המצוות שמונה תנא דבי מנשה – מה ההבדל העקרוני בניהן?
 - מה פשר המחלוקת המשולשת בסוף הקטע, לגבי המצוות שנצטווה אדם הראשון?

3. ספרי במדבר פיסקא קיא ד"ה (קיא) וכי

אשר דבר ה' אל משה, מנין אתה אומר שכל המודה בע"ז כופר בעשרת הדברות ת"ל אשר דבר ה' אל משה ולהלן הוא אומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ א) אחת דבר אלהים וגו' (תהלים סב יב) הלא כה דברי כאש נאם ה' (ירמיה כג כט). מנין אף במה שנצטוו משה ת"ל את כל אשר צוה ה' אלהים ביד משה מנין אף במה שנצטוו נביאים¹ ת"ל מן היום אשר צוה ה' ומנין אף במה שנצטוו אבות ת"ל והלאה לדורותיכם ומהיכן התחיל הקב"ה לצוות את [האבות] שנ' ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב טז) מגיד הכתוב שכל המודה בע"ז כופר בעשרת הדברות ובמה שנצטוו משה ובמה שנצטוו הנביאים ובמה שנצטוו אבות וכל הכופר בע"ז מודה בכל התורה כולה.

במדבר פרק טו כב

וכי תשגו ולא תעשו את כל המצוות האלה אשר דבר דוד אל משה: (כג) את כל אשר צוה דוד אליכם ביד משה מן היום אשר צוה דוד והלאה לדורותיכם: (כד) והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה ועשו כל העדה פר בן בקר אחד לעלה לריח ניחח ליד דוד ומנחתו ונסכו כמשפט ושעיר עזים אחד לחטת: (כה) וכפר הכהן על כל עדת בני ישראל

¹ כנראה שצריך להיות כאן במקום 'נביאים' – 'אבות' ובשורה הבאה 'אבות' – 'נביאים'.

כ.

- מה המסר המרכזי שמנסה המדרש להעביר? נגד איזו דעה הוא יוצא?

4. תהלים פרק ו א

לְמַנְצַח בְּנִגְיֹנוֹת עַל הַשְּׁמִינִית מִזְמוֹר לְדָוִד:

מדרש תהלים (בובר) מזמור ו

על השמינית - תרין אמוראין (שני אומראים), חד אמר: על שש מצות שנצטוו אדם הראשון, שנאמר ויצו ה' אלהים (בראשית ב יו) , ונח נצטוו על אבר מן החי, ואברהם על המילה, ואחרינא (והאחר, השני) אמר: על המילה שנתנה לשמונה.

- שני האמוראים מסכימים שהמזמור מדבר על המילה. עיינו במזמור – מה הקשר למילה?

- מה משמעות המחלוקת? מדוע משנה מהיכן לומדים את המילה?

כיצד רואה הרמב"ם את ההתפתחות הדתית והמוסרית?

5. רמב"ם הלכות מלכים פרק ט הלכה א

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על ע"ז, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים, אע"פ שכולן הן קבלה בידינו ממשנה רבינו, והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה, הוסיף לנח אבר מן החי שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, נמצאו שבע מצות, וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם, בא אברהם ונצטווה יתר על אלו במילה, והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית, ובמצרים נצטוו עמרם במצות יתירות, עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו.

המקורות הבאים לקוחים מדברי המאירי להגדרת עובדי עבודה זרה. מהו היחס הראוי בין 'מוסריות' ל'דתיות' לפי המאירי²? מה חשוב יותר?

6. לענין האיסור בתלמוד על מסחר יחד עם גוי שמשמש ברווחיו לפולחן עבודה זרה:

וכבר ביארנו שדברים אלו כלם, בזמנם נאמרו שהיו אותם גויים אדוקים בעבודת האלילים. אבל, עכשו פסקה עבודת אלילים מרב המקומות, ולפיכך, אין צורך לדקדק בהם בדברים שדקדקו בחידושין ישנים ותוספות כלל.

7. בענין האיסור בתלמוד למסור בהמה לגויים:

כבר התבאר שדברים הללו, נאמרו לאותם הזמנים שהיו אותם אומות מעובדי האלילים, והיו מזוהמים במעשיהן ומכוערים במידותיהם... אבל שאר אומות, שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכיעורים שבמדות הללו ואדרבה שמענישים עליהם, אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל.

8. בענין החבונה להציל גוי:

ואף בזו של גויים צריך אתה לבחון מה שהקדמנו, באיזה גוי הוא אומר כן. ר"ל, שבעובדי אלילים נאמר שלא היו גדורים בדרכי הדתות, ואדרבה כל עבירה וכיעור יפה בעיניהם, וכבר אמר ראש הפילוסופים: 'הרגו מי שאין לו דת'.

מיהו שאין לו דת':

² רבי מנחם המאירי - חי במאה ה-14 בפרובנס, ממגורשי צרפת. כתב פירוש לגמרא וספר פסיקה. הקטעים הבאים הם מפירושו למסכת עבודה זרה, מלוקטים מתוך: 'בין תורה לחכמה/משה הלברטל, והלכה וקבלה/יעקב כץ.

הא כל שהוא מעממין הגדורין בדרכי הדת ועובדי האלוהות על איזה צד שיהיה, אע"פ שאמונתם רחוקה מאמונתנו, אינם בכלל זה, אלא הרי הם כישראל גמור לדברים אלו, אף באבידה ואף בטעות וכל השאר הדברים ללא חילוק.